

Şavşat Kalesi 2016-2017 Kazılarında Bulunmuş Olan Orta Çağ Dönemine Ait Sırsız Seramikler

Unglazed Medieval Pottery Found at the Şavşat Castle Excavation in 2016-2017

Güler Yılmaz* , Nurşen Özkul Fındık** , Osman Aytekin***

Öz

Şavşat Kalesi; Artvin ili, Şavşat ilçesi, Söğütlü Mahallesi'nde yer almaktadır. Şavşat Kalesi'nin ilk olarak hangi uygarlık döneminde inşa edildiği tartışma konusudur. Ancak 19. yüzyılın ortalarına kadar kale içinde yaşam kesintisiz devam etmiştir. Tarihi gizemli olan bu kalede arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmaları 2009 yılında başlamıştır. Şavşat Kalesi'nde yapılan kazılarda mimari kalıntılar ile çeşitli küçük buluntuların yanı sıra çok sayıda sırlı ve sırsız seramik parçalar da gün yüzüne çıkartılmıştır. Seramik buluntuların çoğunluğunu sırsız grup oluşturmaktadır. Bu grupta kâse, çömlek, pişirme kabı, ekmek tepsi, maşrapa, küp, testi, kapak ve lazımlık gibi değişik türden kaplara ait parçalar yer almaktadır. Seramiklerin hamur gruplarında çeşitlilik görülmekle beraber yoğunluğu kırmızı renkli hamur oluşturmaktadır. Bu çalışmada 2016-2017 yıllarına ait Şavşat Kalesi kazısında bulunmuş olan kâse, çömlek, maşrapa, tepsi, kapak, lazımlık, küp ve testiden oluşan sırsız seramikler ele alınmıştır. Bu seramikler 13.-15. yüzyıllara tarihlendirilmekle birlikte örneklerin büyük bölümü Şavşat Kalesi'nin yönetiminde söz sahibi olan Hristiyan Bagratlı sülalesi döneminde üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Doğu Karadeniz, Orta Çağ Gürcü Seramiği, Şavşat Kalesi, Usta İşareti (Monogram)

Abstract

Şavşat Castle is located in Artvin Province, Şavşat District, Söğütlü neighbourhood. It is a subject of debate by which civilization the Şavşat Castle was built for the first time. However, life had continued uninterruptedly until mid-19th century. At the castle which has a mysterious history, archeologic excavation and restoration works started in 2009. During the excavations carried out at Şavşat Castle, a number of glazed and unglazed ceramic pieces were brought to light along with architectural remains and various small findings. Most of the ceramic findings consist of unglazed group. In this group, there are pieces of various types of vessels such as bowls, pots, cookers, bread trays, pitchers, jars, jugs, lids and chamber pots. Although a variety is seen in clay groups of the ceramics, there are mostly red clays. In this study, unglazed ceramics consisting of bowls, chamber pot, mugs, trays, lid, jars and jugs that were not found at the Şavşat Castle excavations between 2016-2017 were discussed. While the pieces discussed within the scope of this study are dated back to the 13th-15th centuries, a large part of the ceramics were made during the reign of Christian Bagrationi dynasty who had a say in the governance of Şavşat Castle.

Keywords

Eastern Black Sea, Medieval Georgian Ceramic, Şavşat Castle, Master's Mark (Monogram)

* **Sorumlu Yazar:** Güler Yılmaz (Dr. Öğr. Üyesi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye. E-posta: guleryilmaz@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4986-7281

** Nurşen Özkul Fındık (Prof. Dr.), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: nursen.ozkul@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0280-1226

*** Osman Aytekin (Dr. Öğr. Üyesi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye. E-posta: osmanaytekin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1145-8290

Atıf: Yılmaz, Guler, Ozkul Fındık, Nursen, Aytekin, Osman. "Şavşat Kalesi 2016-2017 Kazılarında Bulunmuş Olan Orta Çağ Dönemine Ait Sırsız Seramikler." *Art-Sanat*, 18(2022): 399–431. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2022.18.1004283>

Extended Summary

A group of unglazed Georgian era ceramic in Şavşat Castle dated back to the 13th-15th centuries are discussed within the scope of this study. In the said period, Şavşat Castle was ruled by the Georgian Bagrationi Dynasty. The aim of the study is to introduce the Şavşat specimens of the lesser-known Georgian ceramic to the scientific world and emphasize the connection between the architectural texture and historical development of the castle in the light of the ceramic findings.

Excavation works that took approximately ten years in Şavşat Castle were carried out in twenty-six different locations. Ceramics found during the excavation works at the places that were labeled with the numbers 25 and 26 respectively in 2016 and unglazed ceramics found during the restoration works in 2017 were discussed in this study. The places 25 and 26 are adjacent. Those places are close to the northern wall of the castle. Ceramic findings present clues about the daily lifestyles, economic statuses, cultural-artistic characteristics, and even religious beliefs of the people who lived at Şavşat Castle.

Besides dark clays, light coloured clays such as yellow, grey, and cream are seen among the ceramic vessels at the castle. Thin walls draw attention to light coloured clays, while thick walls draw attention to dark coloured clays. Presence of two different clay textures and structures in this area is an indicator of two different ceramic groups as local and imported. While the ones which are coarse, mixed and with dark clay are local, the ones with smooth surface and light-coloured clay differ from the others with their quality workmanship and baking therefore they are imported to the area. As a result of our comparisons and evaluations, the vessels at Şavşat Castle must have been brought from Georgia through the Black Sea coastal trade. Although Şavşat Castle; which looks like a castle that might be considered as secluded in a rural area in the Middle Ages, is located in a closed basin; it is understood that it has road connections with Akhaltsikhe region of Georgia as well as a commercial connection with Batumi which has an important port. Especially because Batumi has direct advanced sociocultural and commercial connection with the region and it has sectarian affinity with the Byzantium, it strengthens the possibility that imported vessels were brought to Şavşat Castle as gifts or commercial goods.

Mostly bowl type ceramic vessels were found in the castle as a whole or in pieces. The absence of pieces in plate form and finding mostly bowls, especially the ones with semi-spherical bodies, bring up the question whether they might have been used for drinking wine. Having found very few mug and cup pieces during the excavations also supports this thought. Or in connection with their food culture, it might bring up the question whether those deep vessels may have been used for stews.

Big jars (pitos); in which the wine, produced at the wine production workshop that was found at the castle, is stored, and matured; are again found as whole or almost whole. Apart from wine, grains may have been stored in those jars. Although it is not understood clearly whether the jars were made there or in another centre, discovering clay rolls in the same area and same colour and clay structure similar to other local ceramics constitutes strong evidence that they are made at the castle. As castles are defence structures at which it is required to be prepared for all kinds of attacks/adverse circumstances, it has been found clearly in the excavations that many places are used as storage areas at difficult times (enemy attack, siege, famine, etc.). In the areas which are qualified as cellars at Şavşat Castle, big jars are found buried in the ground, as well as smaller jars in some places in the middle parts of the castle. It is understood that these storage jars are covered with big flat stones or lids in the shape of round ceramic plates.

The specimens discussed within the scope of this study are dated back to the 13th-15th centuries based on the comparisons that were made. In addition, as the Bagrationi Dynasty was at the castle in that period, it strengthens the possibility that they have made and used the said ceramics. The monograms on bowls that are seen in the 12th-14th century architectural examples in Anatolia show that there is interaction among regions and cultures, and also the local, specific unglazed ceramic production and use in Şavşat indicate that the masters in Şavşat followed the art of the surrounding cultures in and outside the period's Anatolia within the context of ceramic. Furthermore, as the life at the castle continued until the 19th century, some of those vessels have continued to be made and used in the following Turkish era, especially without too much change in their forms (jars, pileki, chamber pot, jug, pot). Using its trade road and its importance in military strategies, Şavşat Castle has become an important cultural centre. Silk Road from Tabriz to the West, to İstanbul and Trabzon and even sometimes the road from Crimea to the East have gone through Şavşat. Adding different sovereign powers to migrations and wars, the inevitability of interactions in the field of culture and arts can be seen clearly at Şavşat Castle.

Giriş

Bu çalışma kapsamında Şavşat Kalesi'ndeki 13.-15. yüzyıllara tarihlendirilen bir grup sırsız Gürcü dönemi seramiği ele alınmıştır. Söz konusu dönemde Şavşat Kalesi Gürcü Bagratlı sülalesi tarafından yönetilmektedir. Çalışmanın amacı, az bilinen Gürcü seramiğinin Şavşat örneklerini bilim dünyasına tanıtmak ve kalenin mimari dokusuyla tarihsel gelişimi arasındaki bağlantıyı seramik buluntular ışığında vurgulamaktır.

Şavşat, altmış dört köyü ile Artvin iline bağlı bir ilçe konumundadır. Artvin'e 67 km uzaklıkta bulunmaktadır. Şavşat, Artvin ve Ardahan'ı birbirine bağlayan karayolu üzerinde yer almaktadır. Kale, Şavşat'ın Söğütlü Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kalenin Şavşat ilçe merkezine uzaklığı ise 3 km'dir. Doğal güzelliği ile tanınan bu yerleşim yerinin tarihî geçmişi Tunç Çağı'na kadar inmektedir¹.

Bölge, Pers kökenli 6. Mithridates Eupator zamanında Pontus Krallığı'na, daha sonra Roma egemenliğine geçmiştir. Şavşat, Roma'dan sonra yerel beylikler tarafından yönetilmiştir. Bu yerel feodal nitelikli beylikler arasında Gürcü krallıklarından olan İberyia Krallığı da yer almaktadır. Gürcü krallıklarının yanı sıra Bizans Devleti de Klarjeti bölgesinin yönetiminde söz sahibi olmuştur². 8. yüzyılın ilk çeyreğinden 11. yüzyılın başlarına kadar Şavşat'ın da içinde bulunduğu Tao-Klarjeti bölgesine Gürcü Bagratlı Krallığı hâkim olmuştur³. 12. yüzyıl Selçuklu döneminde de Şavşat ve çevresinin Gürcü krallığında olduğu bilinmektedir. Selçuklu egemenliğinin zayıfladığı, Bizans'ın iç sorunlar yaşadığı ortamda Gürcü krallığı en parlak dönemini yaşamıştır. İlhanlılar zamanında ise Şavşat, Samshe-Saatabago Atabeyliği yönetimine geçmiştir. 14. yüzyılda İlhanlıların zayıflamasıyla Gürcü kralı 6. Giorgi bölgeyi kendi topraklarına katmıştır. 15. yüzyılda Akkoyunlu Uzun Hasan, Gürcü Bagratlı yönetimine son vermiştir⁴. Osmanlı Devleti ile İran arasında 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması'ndan önce fethedilen yerler arasında Şavşat da bulunmaktadır⁵. Böylece Şavşat'ta Kanuni Sultan Süleyman'la başlayan Osmanlı idaresindeki yarı özerk yapı 1860'lı yıllara kadar devam etmiştir⁶.

1 Kurt Bittel, "Artvin'de Bulunan Tunçtan Mamul Asarı Atika," *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi* I (1933), 155-156.

2 Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, çev. Hrand D. Andreasyon, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 193.

3 Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, 223, 225, 228, 236, 250-266.

4 John Haldon, *Bizans Tarihi Atlası*, çev. Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayın Evi, 2007), 242-246.

5 Nebi Gümüş, "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)," *Osmanlı* I (1999), 327-328.

6 Orhan Kılıç, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Teşkilatı, Eyalet ve Sancak Tevcihati* (Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1997), 177.

1. Şavşat Kalesi Kazısı⁷

Şavşat (Şavşeti/Satlel) Kalesi, Şavşat ilçe girişinde yer almaktadır. Söz konusu kale, batıdan doğuya doğru yükselen meyilli bir arazi üzerine kurulmuştur. Bu meyilli yapı-sından dolayı kalede kot farkı bulunmaktadır. Kaleye güneydoğu sur duvarında yer alan açıklıktan giriş sağlanmaktadır. Bu açıklık dışında başka bir girişi yoktur. Kale, Tigrat ve Mansuret derelerinin kesiştiği vadiye hâkim bir yükseltide yer almaktadır⁸.

Şavşat Kalesi kazısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünden Dr. Öğretim Üyesi Osman Aytekin başkanlığında 2007 yılında başlamış, 2017 yılına kadar düzenli olarak kazı, konservasyon ve restorasyon çalışmaları yapılmıştır⁹. Mülkiyeti Maliye Hazinesine ait olan kale, 207 ada, 61 nolu parselde kayıtlı olup çevresi ile birlikte 12744,93 m²'lik büyüklüğe sahiptir. Surlarla çevrelenmiş bulunan asıl kazı alanı ise oval planlıdır ve 66.75 x 60.80 m ölçülerinde toplam 4058,40 m² büyüklüğündedir (G. 1).

G. 1: Havadan Kalenin Görüntüsü (Şavşat Kazısı Arşivi).

Şavşat Kalesi üzerinde tarih, bani veya usta hakkında bilgi verecek herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak yüzey araştırmalarına dayalı olarak tarihlendirilmeye çalışılan kalenin Orta Çağ döneminde yöreye egemen olan Hristiyan Bagratlı Gürcü

7 Şavşat Kalesi kazısı Dr. Öğr. Üyesi Osman Aytekin'in başkanlığında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (DÖSİM) ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı ve Şavşat Kaymakamlığı'nın katkılarıyla yürütülmüştür. Prof. Dr. Nursen Özkul Fındık ve Dr. Öğr. Üyesi Güler Yılmaz, Şavşat kazı ekip üyesi olarak Şavşat Kalesi kazısında görev almışlardır.

8 Osman Aytekin, *Taşların Hikâyesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları* (Ankara: İksan Matbaacılık, 2018), 30.

9 Osman Aytekin, "Şavşat (Satlel) Kalesi 2007 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışması", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı (26-30 Mayıs 2008, Ankara)*, c. 2 (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 61-70; Aytekin, *Taşların Hikâyesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, 64-86.

Krallığı tarafından inşa edildiği ve 1850’li yıllara kadar işlevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. R. W. Edwards kalenin 8. yüzyılda var olduğunu, 744 yılında Arap akınları esnasında tahribata uğradığını ve daha sonra Hristiyan Bagratlılar tarafından onarılarak 19. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış olabileceğini savunmaktadır¹⁰. Yörede bulunan bir başka kale olan Ardanuç Kalesi de 9. yüzyılda kurulmuş olup 19. yüzyıla kadar kullanılmıştır¹¹. Şavşat bölgesinin Selçuklu devletinin hâkimiyetine katılıp katılmadığı bilinmemektedir. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki 1572 tarihli bir belgede ise kalenin Osmanlı hükümdarlarından II. Selim (1566–1574) zamanında yıkık durumda olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İstanbul’a gidip hükümdarla görüşen ve İslam dinini kabul eden yöre beylerinin talebi üzerine kalenin tamirine karar verilmiş, gerektiğinde sınımlanabilecek duruma getirilmesine ilişkin Erzurum Beylerbeyi’ne ferman çıkartılmıştır¹². Evliya Çelebi’nin *Seyahatname* adlı eserinde geçen ifadelerden kalenin 17. yüzyılın ortalarında faal durumda olduğu, Osmanlı Devleti’ne bağlı yöre beyleri tarafından Ocaklık merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır¹³. Kazı çalışmalarıyla tespit edilen Osmanlı dönemine ait mescit ve Bey hamamı da kalenin Osmanlı askerî-ticari yol güzergâhı açısından bir tür derbent niteliğinde kullanıldığını akla getirmektedir. Arazi yapısı ve yerleşim merkezleri arasındaki zorlu mesafeler de bu düşüncüyü destekler niteliktedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Artvin ve çevresinin savaş tazminatı olarak verilmesiyle yöreye egemen olan Çarlık Rus yönetimi zamanında kalenin hangi amaç için kullanıldığına yönelik bilgiye ulaşılamamıştır¹⁴.

Şavşat Kalesi’nde yaklaşık on yıl süren kazı çalışmaları yirmi altı ayrı mekânda yürütülmüştür. Çalışmaya güneybatı yönündeki 1 No.lu silindirik kulenin kazısıyla başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda 1 No.lu kulenin etrafında tam olarak adlandırılmayan ön avlu gibi bazı mekânlar gün ışığına çıkartılmıştır. Güney surdaki ikinci dikdörtgen şeklindeki kule ve surların dışındaki üçüncü kule ve doğu yönündeki dördüncü kule kazısı tamamlanmıştır. İkinci kuleye bitişik iki katlı kabul salonu ve bu salonla bağlantılı servis amaçlı kullanılan mekânlar tespit edilmiştir. 2012-2015 yılları arasında kalenin orta kısmında dört farklı kiler yapısı ortaya çıkartılmıştır. Dikdörtgen planlı eczane, Bey konağı, su depolama kuyuları, kiler, şarap mahzeni, Bey hamamı, bazilikal planlı şapel, mescit, sarnıç, şömineli mekân ve hol arkeolojik kazı çalışmaları sonucu bulunan yapılardır (**G. 2, G. 3**)¹⁵.

10 Robert W. Edwards, “The Fortifications Of Artvin: A Second Preliminary Report On The Marchlands Of Northeast Turkey,” *Dumbarton Oaks Papers* 40 (1986), 174-176.

11 Kemalettin Köroğlu, “1995 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması,” *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1 (27-31 Mayıs 1996, Ankara)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 375.

12 Aytekin, *Taşların Hikâyesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, 24.

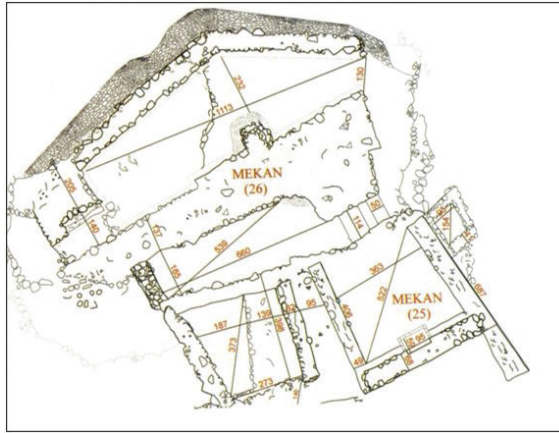
13 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 2, çev. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 165.

14 Kılıç, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Teşkilatı, Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, 177; Aytekin, *Taşların Hikâyesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, 23-25.

15 Aytekin, *Taşların Hikâyesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, 46-86.

G. 2: Şavşat Kalesi Vaziyet Planı (Şavşat Kazısı Arşivi).

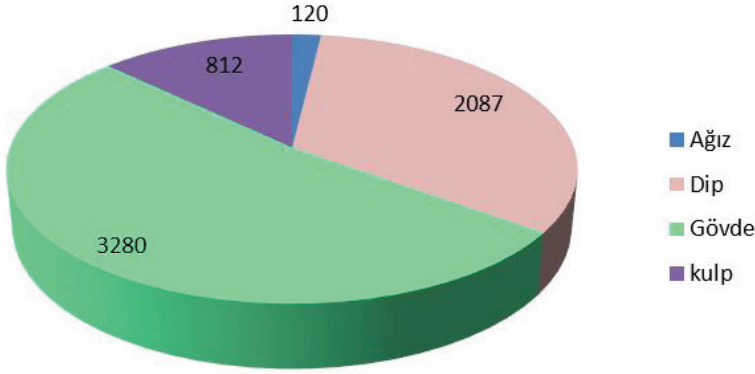
G. 3: 25 ve 26 Numaralı Mekanların Planı (Şavşat Kazısı Arşivi).

Şavşat Kalesi kazısında başta seramik olmak üzere sikke, murç, demir objeler, mermer malzemeler, mancınık gülleri, koçbaşları, haç motifli kaide, ağırşaklar, mühürler, lüleler ile birlikte keçi, domuz, koyun, sığır gibi yabani veya evcil hayvanlara ait kemik parçalarına ulaşılmıştır. Özellikle 9 No.lu kilerde deforme olmuş sırlı-sırsız seramik buluntuların yanı sıra 1.20 m yüksekliğinde, 0.60 cm ağız çapına sahip on adet büyük küp (pitos) ve silolara rastlanılmıştır. 11 No.lu kilerde de 1.10-1.40 m arasında değişen yüksekliğe, 28-40 cm arasında değişen ağız çapına sahip altı adet pitos bulunmuştur¹⁶. Ayrıca Bey konağının bodrum katında 2.00 m yüksekliğinde 8

16 Aytekin, *Taşların Hikâyesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, 88-109.

cm dip çapı, 80 cm ağız çapına sahip şarap küpü ve tandır tespit edilmiştir. Dördüncü kulinin içinde de çok sayıda kırık sırlı ve sırsız seramik ve sağlam kâse örneklerine ulaşılmıştır. Şarap mahzeninde de ağızları kırık, 70 cm ile 1.10 m arasında farklı derinliğe sahip yedi adet pitos bulunmuştur¹⁷.

Bu çalışmada, 2016 yılına ait 25 numaralı ocaklı (şömineli) mekân ile 26 numaralı mekânların kazı çalışmalarında çıkartılmış seramikler ile 2017 yılı restorasyon çalışmaları sırasında bulunan sırsız seramikler ele alınmıştır (G. 2, G. 3, G. 4). 25 ve 26 No.lu mekânlar birbirine bitişik durumdadır. Söz konusu mekânlar kalenin kuzey suruna yakındır. Ele geçen seramik buluntular, Şavşat Kalesi'nde yaşayanların günlük yaşam biçimleri, ekonomik durumları, kültürel-sanatsal özellikleri ve hatta dinî inançları hakkında ipuçları sunmaktadır.

G. 4: 2016-2017 Yılı Sırlı-Sırsız Seramik Buluntuların Sayısal Dağılımı (Güler Yılmaz, 2021).

2. Seramiklerin Değerlendirilmesi

Şavşat Kalesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmasında çok sayıda sırlı ve sırsız seramik buluntu ortaya çıkartılmıştır. Bu çalışma kapsamında ise sırsız seramikler ele alınmıştır. Buluntular, servis ve depolama kaplarının oluşturduğu günlük hayatı yansıtan eserlerden meydana gelmektedir. Tüm veya tüme yakın kâse, küp, testi, tepsi (bileki/pileki), çömlek, lazımlık, kapak ve fragmanlar hâlinde ağız, gövde, dip ve kulp eşliğinde hamur, malzeme, form ve bezeme değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca bir grup kâse örneğinde ise usta işareti (monogram) bulunmaktadır. Bu işaretler bağlamında da değerlendirme ve karşılaştırma yapılmıştır.

2.1. Hamur ve Malzeme

Şavşat Kalesi'nde kâse, çömlek, maşrapa, tepsi, küp, testi, lazımlık ve kapak türlerine ait birçok örnek gün ışığına çıkartılmıştır. Buluntu türlerinin hamur renklerinde çeşitlilik ve benzerlikler söz konusudur. Kâselerin (G. 5, G. 6, G. 7, G. 8),

17 AYTEKİN, *Taşların Hikâyesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, 66.

çömleklerin (G. 9, G. 10), tepsilerin (G. 11, G. 12), testilerin (G. 13), küplerin (G. 14, G. 15, G. 16, G. 17), kapakların (G. 18, G. 19) ve lazımlıkların (G. 20) hamur renklerindeki benzerlikler dikkat çekmektedir. Hamurları pembe (7.5YR 7/4), sarımsı kırmızı (5YR 5/6, 5YR 5/8, 5YR 4/6), kırmızımsı sarı (7.5YR 6/6, 5YR 7/6, 5YR 6/8, 5YR 6/6), kırmızımsı siyah (2.5YR 2.5/1), açık kırmızı (2.5YR 6/6, 2.5YR 6/8), kırmızı (10R 4/6, 10R 5/8, 2.5YR 5/8, 2.5YR 4/6), soluk kırmızı (5R 6/4, 10R 4/4), açık kırmızımsı kahverengi (5YR 6/4), kırmızımsı kahverengi (5YR 5/4, 2.5YR 4/4), koyu kırmızımsı gri (10R 3/1, 2.5YR 4/1), koyu gri (7.5YR 4/1, 5YR 5/1, 5YR 4/1), açık gri (2.5Y 7/2), gri (5YR 5/1), kahverengi (7.5YR 4/3, 7.5YR 4/4, 7.5YR 4/2, 7.5YR 5/3, 7.5YR 5/4) ve koyu kahverengi (7.5YR 3/2, 7.5YR 5/6) dir. Bu gruptaki kapların hamuru tonlamalı olup kum, mika, şamot, kuvars, bol kireç ve taşçık katkılıdır. Kaba ve özensiz üretilmiş kapların gözenekli ve sıkı dokulu hamuru iyi yoğurulmadığından/temizlenmediğinden dolayı katkı malzemeleri dış yüzeyden de belli olmaktadır. Kapların çoğunun dış veya iç yüzeylerinde parmak izleri görülmektedir. Ayrıca dış yüzeyde düzensiz bir şekilde tarak izleri mevcuttur. Örneklerde hamur rengiyle bağlantılı perdah kullanımı söz konusudur (G. 7). Kapların yüzeyinde yanık izleri de bulunmaktadır.

G. 5: Kâse Örnekleri (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 6: Kâse (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 7: Kâse Dip Parçası (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 8: Monogramlı Kâse Dipleri (Güler Yılmaz, 2021).

G. 9: Çömlek Dip Parçası (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 10: Çömlek Ağız Parçası (Şavşat Kazısı Arşivi).

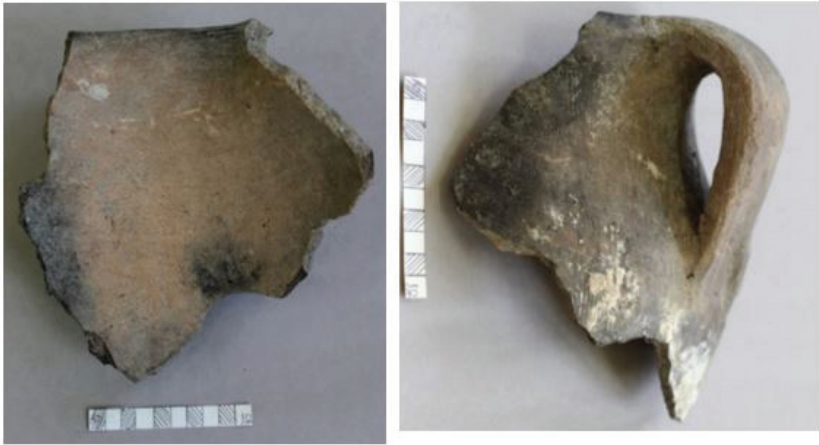
G. 11: Tepsi (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 12: Tepsi-bileki (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 13: Testi Boyun Parçası (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 14: Küp Ağız Parçası (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 15: Küp Dip Parçası (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 16: Küp Ağız Çeşitleri (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 17: Kulp Çeşitleri (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 18: Kapak (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 19: Kapak (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 20: Lazımlık (Şavşat Kazısı Arşivi).

Maşrapa ve fincanlarda ise koyu kırmızımsı gri (2.5YR 3/1), sarı (10YR 7/6) ve çok soluk kahverengi (10YR 8/3, 10YR 7/4) hamur renkleri tercih edilmiştir. Maşrapaların hamuru mika, kum ve kireç katkılıdır. Katkılar iri olup kaba bir şekilde dağılım göstermektedir. Kaba, özensiz işlenmiş örneklerin hamuru az gözenekli ve sıkı dokuludur (G. 21, G. 22). Bu gruptaki kapların hamurlarında kremi sarı tonları da çokça görülmektedir. Hamuru açık renkli örnekler daha ince cidarlı ve daha iyi yoğurulduğundan katkı malzemeleri küçük ebatlı ve sıkı dokuludur. Ayrıca hamuru kremi sarı renkli parçalarda tonlamalı hamura rastlanmamıştır. Aynı zamanda bu gruptaki kapların bazılarında perdah kullanılmıştır.

G. 21: Maşrapa (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 22: Küçük Kulplu Kâse Ağız Parçası (Şavşat Kazısı Arşivi).

Şavşat Kalesi'nde bulunan sırsız seramiklerin neredeyse tamamı kaba yüzeyli ve kalın cidarlıdır. Kırmızı ve kahverengi gibi koyu hamur renklerindeki örneklerin cidarı daha kalın, ancak sarı, krem ve gri gibi açık renkli hamurlu parçaların cidarları daha incedir. Koyu renkli örneklerin çoğunda dengesiz ısı dağılımından dolayı tonlamalı hamur görülmektedir. Ayrıca söz konusu parçaların yüzeylerinin değişik yerlerinde yanık izleri mevcuttur. Bu izler kapların açık fırınla pişirildiğine işaret etmektedir.

Nitekim Borçka'daki günümüz seramik ustalarından olan Kazım Şirin'in fotoğrafında da görüldüğü üzere günümüzde hâlâ aynı yöntemle çömlek pişirimi yapılmaktadır (G. 23). Ayrıca Gümüşhane'nin Dölek köyündeki çömlekçilerde de açık fırınlarda seramik pişirimi yapıldığı ve bu yüzden kapların her yeri aynı ısıyı almadığı için yüzeylerinde tonlamalar oluştuğu, ateşe maruz kalan yerlerin gri, siyah ve sarı tonlarda olduğu dikkat çekmektedir¹⁸.

G. 23: Kâzım Şirin-Borçkalı Seramik Ustası (Şavşat Kazısı Arşivi).

Geç Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde de Şavşat Kalesi'nin yakınında olan Küplüce'de seramik üretimi devam etmiştir. Küplüce Köyü'nde yapılan incelemelerde, Küplüce'deki kil yataklarındaki toprak ile kalede bulunan seramiklerin hamur renginin benzer olduğu görülmüştür. Kaledeki kaplar için kil temini büyük olasılıkla o dönemde de Küplüce köyünden sağlanmış olmalıdır. Aynı zamanda Şavşat Kalesi'nde kullanılan harcın içeriğinde % 23-25 oranında sönmüş ve bekletilmiş kireç, % 73-75 oranında temiz yıkanmış dere kumu ve 1-3 cm arasında iri taş agregalar tespit edilmiştir¹⁹. Bu bağlamda sınırsız seramiklerin hamur katkılarında da en fazla kum, kireç ve taşçık bulunması, yerel üretim fikrini akıllara getirmektedir. Şavşat Kalesi'nde yerel üretimin yanı sıra ithal olabileceğini düşündüğümüz bir grup eser de mevcuttur. Bu kaplar, yerel üretim örneklerinin aksine düzgün yüzeyli, ince cidarlı, sıkı dokulu ve az gözenekli bir hamur yapısına sahiptirler. Ayrıca bu parçaların yüzeyine astar boyama tekniğiyle süslemeler yapılmıştır (G. 21, G. 22).

18 Nurşen Özkul Fındık ve Zerrin Köşklü, "Gümüşhane/Dölek Köyünde Çömlekçilik," *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 31 (2013), 55.

19 Aytekin, *Taşların Hikâyesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, 112.

Şavşat sırsız seramikleri, Gürcistan Ulusal ve Batum Acara müzelerindeki 12.- 13. yüzyıl sırsız örneklerle hamur rengi bakımından ve özellikle Orta Çağ dönemi olarak tarihlendirilen astar boyama tekniğiyle bezemeli seramiklerle, ince cidar ve açık renk hamur kullanımı açısından benzerlik göstermektedir. Ayrıca Orta Bizans dönemi 10.- 11. yüzyıla ait ince cidarlı, kırmızı astar boyalı, geometrik motifli sırsız seramiklere, Bulgaristan'ın Zlatna Livada kenti kazılarında da rastlanılmıştır²⁰. Gonio-Apsarus Müzesi'ndeki Vanadzebi (Aagara) Kilisesi'nde bulunan 12.-13. yüzyıl kâse örneklerinde de koyu hamur kullanımı dikkat çekmektedir. Aynı zamanda 12.- 13. yüzyıl bezemesiz veya kazıma tekniğindeki örneklerle de kalın cidar ve kırmızı, kahverengi gibi koyu renk hamur tercihi bakımından da ortak özellikler bulunmaktadır²¹.

2.2. Form

Şavşat Kalesi'ndeki sırsız kâselerde iki ana formla karşılaşmaktayız. İlki kendi içinde farklı tiplere sahip konik, diğeri yarı küresel gövdeli kâselerdir. Konik formlar birbirine benzemekle birlikte yoğunluğu konik-kademeli gövde oluşturmaktadır (**Tablo 1, G. 24, G. 25, G. 26, G. 27, G. 28, G. 29, G. 30**). Bu formdaki kâse gövdeleri dışa çekik (**Tablo 1, G. 24, G. 25, G. 28, G. 29**), içe çekik (**Tablo 1, G. 26, G. 27**) ve düz ağızla (**Tablo 1, G. 30**) sonlanarak çeşitli tipler oluşturmaktadır. Söz konusu parçalarda alçak halka kaide ve içe çekik düz dip formları mevcuttur (**Tablo 1, G. 24, G. 25, G. 26, G. 27, G. 28, G. 29, G. 30**). Konik gövdeli kâselerin ikinci tipinde gövde yanlara doğru genişleyerek yükselmekte ve dışa çekik-içe kalınlaştırılmış ağız kenarıyla sonlanmaktadır (**Tablo 1, G. 31**). Keskin bir konik formuna sahip olan kaplarda dışa çekik ağız ve yüksek halka kaide görülmektedir. Kâselerde görülen ikinci ana form ise yarı küresel gövdedir. Bu gruptaki örnekler içe çekik düz dipli olup içe çekik ağız kenarı ile sonlanmaktadır (**Tablo 1, G. 32, G. 33, G. 34**). Şavşat kâselerinin dip çapları dar (4.6 cm ile 10 cm arasında), gövde ve ağız çapları (11.2 cm ile 30 cm arasında) geniş tutulmuştur. Bu özellik neredeyse tüm gövde formlarında gözükmektedir. Kaplar ağız kenarına yakın bir noktada profil yaparak sonlanmaktadır.

13. yüzyılın son çeyreği ile 15. yüzyılın başı Solhat, Alushta, Sudak ve Funa başta olmak üzere Kırım'da oldukça geniş alanda benzer formlar görülmektedir²². Ayrıca Batum'a 12 km uzaklıktaki Gonio (Apsarus) Kalesi'nde bulunan 11.-13. yüzyıla ta-

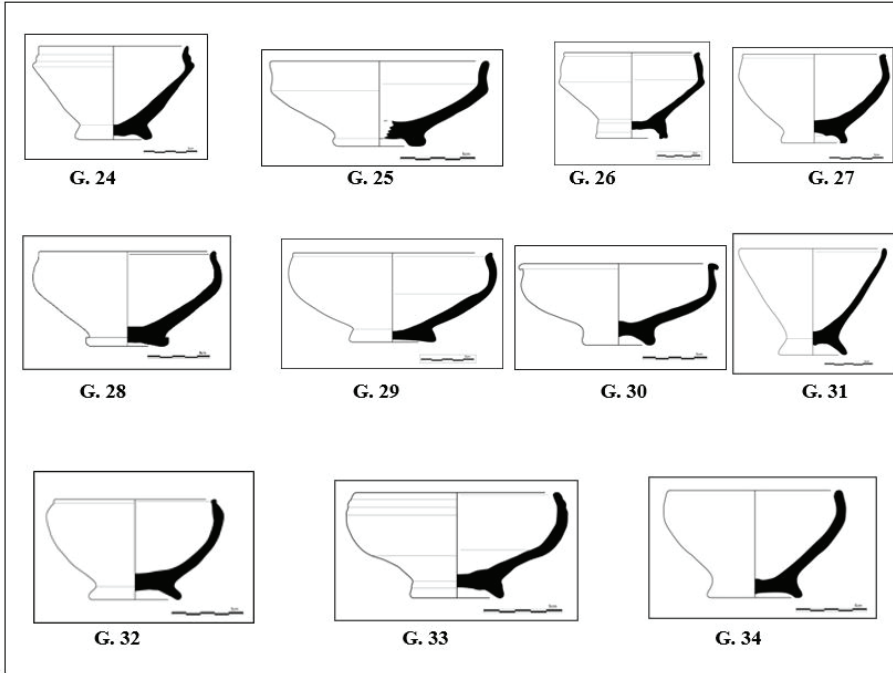
20 Romyana Koleva, "Pottery From A Middle Byzantine Period Settlement Near Zlatna Livada," *XI th Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics* (Ankara: Vekam Yayınevi, 2017), 429-431.

21 Nodar Bakhtadze, *Ceramics In Medieval Georgia* (Bakur: Sulakauri Yayın, 2013), 102.

22 D. Yu Alyadinova, Iryna Teslenko ve V. V. Mayko, "Keramika iz Raskopok Zolnika Osmanskogo Perioda v Portovoy Chasti Sugdei (Po Materialam Issledovaniy 2010 g.)." *Arkheologicheskiy Almanakh 33: Drevnyaya i Srednevekovaya Tavrika* (2015), 499-502.

Iryna Teslenko, "Pottery From Castle Funa (Crimea)" *Studia In Honorem Professoris Boris Borisov 2* (Veliko Turnovo: IVIS, 2016), 649; Iryna Teslenko, "Virobnitstvo Poliv'yanogo Posudu v Krimu za Çasiv Ulug Ulusu." *Arheologiya i Davnya Istoriya Ukrayini 4* (29) (2018), 22, 27, 40, 41, 47.

rihlendirilen kâselerle de yarı küresel gövde, içe çekik ağız bakımından benzerlikler söz konusudur²³.

Tablo 1: Kâse Formları (Çizim: Güler Yılmaz, 2021).

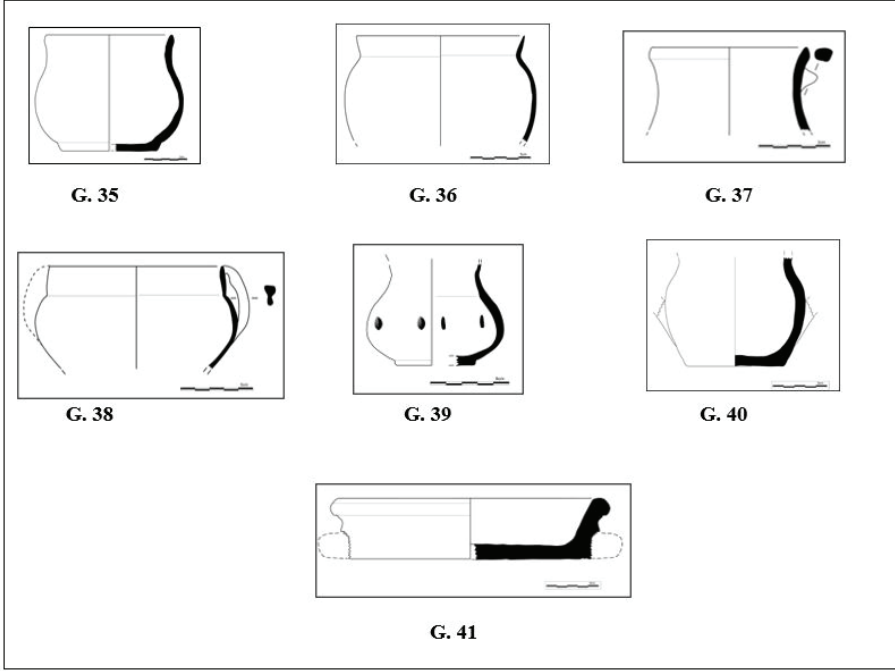
Mutfak kaplarından olan çömleklerde küresel gövde görülmekle birlikte farklı ağız ve boyun formları mevcuttur (Tablo 2, G. 35, G. 36, G. 37, G. 38, G. 39, G. 40). Küresel gövdeli örneklerde dışa çekik (Tablo 2, G. 35, G. 36, G. 37) ve düz ağız formları görülmektedir (Tablo 2, G. 38). Ayrıca kaplar uzun (Tablo 2, G. 37) ve kısa iç bükey boyunludur (Tablo 2, G. 35, G. 40). Çömleklerin tamamı düz diplidir (Tablo 2, G. 35, G. 39, G. 40). Bu kap çeşidinde ağız kenarında veya gövdede tutamak ya da kulp mevcuttur (Tablo 2, G. 37, G. 38, G. 40). Ele alınan çömlekler form bakımından Gonio Kalesi'nde şarapçılıkta kullanılan geniş ağızlı çömleklerle benzer özelliktedir²⁴. Ayrıca Orta Çağ'a ait dışa çekik ağız, küresel gövde ve oval dip formu çömlekler, önemli liman kentlerinden olan Batum'daki Acara Müzesi'nde görülmektedir.

Şavşat'taki kap türlerinden bir diğeri ise ekmek pişirme tepsisidir. Bu tepsiler günümüzde de kullanılmaktadır (G. 42). Yörede bu tepsiyeye pileki adı verilmektedir.

23 Shota Mamuladze, *Lasha Aslanishvili ve Kakhaber Kamadadze, Gonio-Apsarus* (Batumi: Cultural Heritage Preservation Agency Of Ajar, 2019), 104, 106.

24 Mamuladze, Aslanishvili ve Kamadadze, *Gonio-Apsarus*, 104, 105.

Günümüzde kullanılan pilekiler alt ve üst olmak üzere iki parçadan oluşmakla birlikte yayvan ve sıg gövdelidirler. Kalede ele geçen parçalar da sıg, düz dipli, konik gövdeli, dışa çekik ağızlı ve çift tutamaklıdır (**Tablo 2, G. 41**).

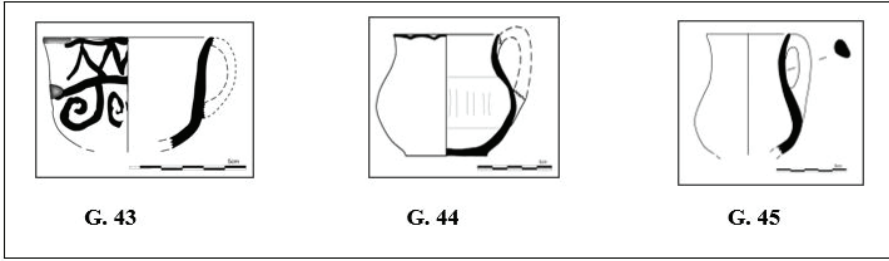
Tablo 2: Mutfak Kaplarının Formları (Çizim: Güler Yılmaz, 2021).

G. 42: Ekmek Tepsisi/bileki (Şavşat Kazısı Arşivi).

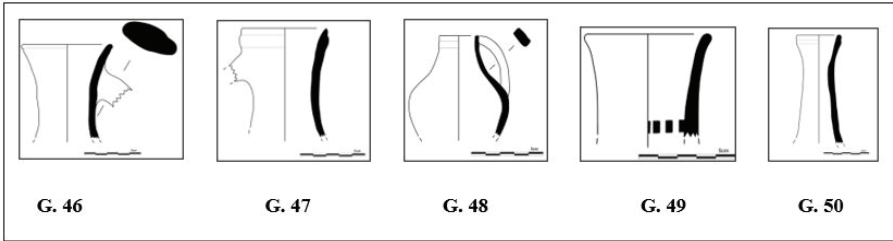
Servis kaplarından olan maşrapa ve küçük kulplu kâselerde küresel gövde formu gözükmemektedir. Maşrapaların iç bükey boyunları birinde kısa diğerinde uzundur (**G. 21, G. 22**). Örneklerde dışa çekik ağız ve içe çekik düz dip formu görülmektedir

(**Tablo 3, G. 43, G. 44, G. 45**). Bu kaplarda, duruşuna göre dikey, kesitine göre ise oval tek kulp mevcuttur.

Tablo 3: Servis Kaplarının Formları (Çizim: Güler Yılmaz, 2021).

Depolama kaplarından olan testilerde küresel gövde mevcuttur. Örneklerde dışa çekik (**Tablo 4, G. 46, G. 47, G. 49**), düz (**Tablo 4, G. 48**) ve gaga biçimli ağız formları görülmektedir. Genellikle iç bükey-uzun boyunlu testiler mevcuttur (**Tablo 4, G. 50**). Testiler tek kulpludur. Ayrıca bir örnekte süzgeç vardır (**Tablo 4, G. 49**). Benzer şekilde gaga biçimli ağızlı örnekler Funa ve Kırım sahillerinin farklı bölgelerinde de görülmektedir²⁵. Bu örnekler 13.-14. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

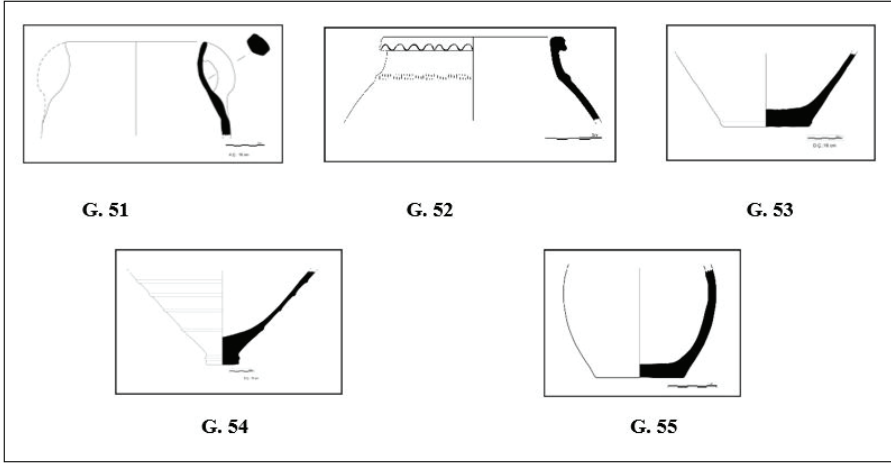

Tablo 4: Depolama Kaplarının Formları (Çizim: Güler Yılmaz, 2021).

Sıvı veya katı yiyeceklerin depolandığı kaplardan bir diğeri ise küplerdir. Küplerde küresel (**Tablo 5, G. 51, G. 52, G. 55**) ve konik (**Tablo 5, G. 53, G. 54**) olmak üzere iki farklı gövde formu tespit edilmiştir. Küresel gövdeli örneklerde dışa ve içe çekik ağız formları mevcuttur (**Tablo 5, G. 55**). Konik gövdeli parçalarda düz (**Tablo 5, G. 53**) ve düğmeli (**Tablo 5, G. 54**) dip formları görülmektedir. Konik olan gövde formlarında dip çok darken gövde bir o kadar geniş tutulmuştur. Kalede daha önceki yıllara ait kazılarda da çok sayıda şarap küpü gün ışığına çıkarılmıştır. Ayrıca 30 No.lu çizimdeki gibi çok sayıda pitos adını verdiğimiz büyük küpler bulunmuştur.

25 Iryna Teslenko, "Crimean Local Glazed Pottery of The 15th Century," *Actas Do X Congresso Internacional A Cerâmica Medieval No Mediterrâneo* (2015), 929; Sergey Bocharov, Andrey Maslovski ve Nikita Ludin, "The Impact of Ceramic Imports on Ceramic Manufacturing in the Cities of the North-Eastern Black Sea Region in the Late XIII-XIV Centuries," *XI th Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics 2* (Ankara: Vekam Yayınevi, 2017), 121.

Aynı zamanda küplerin bulunduğu kazı alanında bu kapların ağızlarını kapatacak büyüklükte taş ve toprak plakalara da rastlanılmıştır (**G. 56**). Batum-Gonio kentindeki kalede de şarapçılıkta kullanılan küpler kazı çalışmalarında ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca bu örnekler Şavşat küpleriyle form bakımından da benzerlikler ihtiva etmektedir²⁶.

Tablo 5: Depolama Kaplarının Formları (Çizim: Güler Yılmaz, 2021)

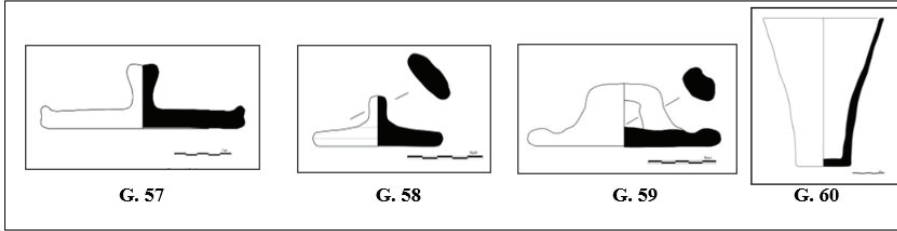

G. 56: Taş kapak plaka (Şavşat Kazısı Arşivi).

Çömlek, küp veya pişirme kaplarının ağızlarını örtecek kapaklar da kazıda bulunmuştur. Kapaklarda yuvarlak form hâkimdir. Tek tip gövde formuna karşın tutamaklarda çeşitlilik söz konusudur. Gövdenin orta noktasında yuvarlak düğmeli ya da yukarıya doğru genişleyen konik düğmeli tutamaklar dikkat çekmektedir (**Tablo 6, G. 57, G. 58**). Kapakların yanlarında yatay konumlandırılmış tutamak ve ortasında yatay kulp (**Tablo 6, G. 59**) bulunan örnekler de mevcuttur.

26 Mamuladze, Aslanishvili ve Kamadadze, *Gonio-Apsarus*, 104, 106.

Kalede servis ve depolama kaplarının yanı sıra bebeklerin veya yetişkinlerin kullandığı lazımlıklar da bulunmuştur. 2016-2017 yıllarındaki kazı çalışmalarında da tek tip lazımlık türüne rastlanılmıştır. Lazımlıklar düz dipli, konik gövdeli ve dışa çekik ağızlıdır (**Tablo 6, G. 60**). Daha önceki yıllarda da aynı formda lazımlık örneklerine ulaşılmıştır.

Tablo 6: Kapak ve Lazımlık Formları (Çizim: Güler Yılmaz, 2021).

Şavşat sırsız seramikleri dip, gövde ve ağız bakımından Bizans seramikleriyle²⁷ ve özellikle Gürcistan'daki sırlı seramiklerle dip kısmının dar, gövde kısmının geniş olması ve sırsız testi formu bakımından benzerlikler göstermektedir²⁸. Şavşat'taki sırsız seramiklerin Kırım'daki 12.-13. yüzyıl küp örnekleriyle dar düğme dip ve geniş gövde formunun yanı sıra gaga ağızlı, uzun boyunlu testi formlarıyla da paralelliği söz konusudur²⁹. Ayrıca küçük halka dip, konik gövde ve dışa çekik ağızlı kâseler de form bakımından bu bölge seramikleriyle benzer özellikler göstermektedir³⁰. Bu örnekler de 12.-13. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Batum-Gonio (Apsarus) Müzesi'nde bulunan sırsız seramikler dar halka dip, geniş gövde formu kullanımı açısından ve bu formlarda tercih ettikleri kırmızı ve kahverengi gibi koyu hamur rengi bakımından da Şavşat seramikleriyle ortak özellikler taşımaktadır. Özellikle Şavşat'taki küplerde görülen düğme dip ve geniş gövde formları 15. yüzyıl Kırım örneklerinde de görülmektedir³¹.

Kazılarda sıklıkla karşılaşılan pişirme kaplarını örten kapaklara, 13.-14. yüzyıla tarihlendirilen Taşkun Kale, Kubadabad, Aşvan Kale ve Kemah gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de rastlanılmıştır³². Benzer form özellikleri gösteren buluntular

27 Veronique François, "Les Ateliers De Céramique Byzantine De Nicée/Iznik Et Leur Production (X Edébut XIVe Siècle)," *Bulletin De Correspondance Hellénique* (1997), 420, 428; Ayşe Ç. Türker, "A Byzantine Settlement In Kalabaklı Valley In The Hellespontus", *Höyük 5* (2014), 91.

28 Bakhtadze, *Ceramics In Medieval Georgia*, 57.

29 Anatoly Leopoldovich Yakobson, *Keramika i Keramicheskoe Proizvodstvo Serdnevekovoj Tavriki Céramique Et Production De Céramique en Crimée au Moyen Age* (en Russe) (Leningrad: Vestiging, 1979), 115, 116.

30 Yakobson, *Keramika i Keramicheskoe Proizvodstvo Serdnevekovoj Tavriki Céramique Et Production De Céramique en Crimée au Moyen Age*, 118.

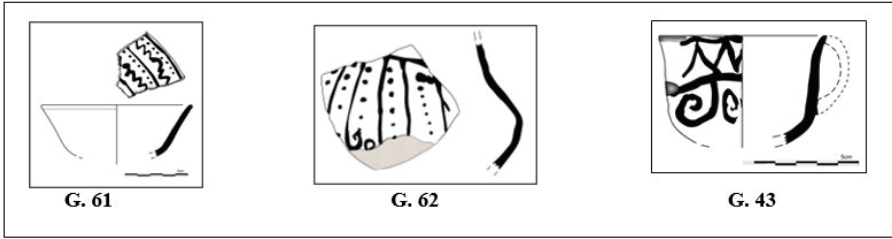
31 Iryna Teslenko, *Ceramics of Crimea of the 15th century* (Kyiv: Institute of Archeology National Academy of Sciences of Ukraine, 2021), 151, 152, 154.

32 Anthony Menicoll, *Taşkun Kale: Keban Rescue Excavations Eastern Anatolia* (Ankara: British Archaeological Reports, 1983), 64; Stephen Mitchell, *Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia I. The Hellenistic, Roman and Islamic Sites* (England: Oxford, 1980), 54; Mürvet Yıldıztekin, "Kubad-Abad Sarayı Kazılarında Ele Geçen Sırsız Seramik Buluntular (1982-1990)" (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2006), 45; Nurşen Özkul Fındık, "Kemah Kalesi Seramik Buluntuları," *Erzincan Kemah Kalesi Kazıları* (Erzincan: Erzincan Valiliği Kültür Yayınları, 2020), 246.

Anadolu’da 13. yüzyılda yaygın bir dağılım gösterirken kültürel bellekteki yerini günümüze kadar korumuştur.

2.3. Süsleme Tekniği ve Motif

Sırsız seramiklerin çok azında astar boyama (slip), kabartma ve kazıma tekniklerinde süslemeler görülmektedir (G. 5, G. 8, G. 16, G. 18, G. 22). Astar boyamalı örneklerin hamur cidarları daha ince olup iyice yoğrulmuştur. Kapların dış ve iç yüzeyine kırmızı renkli astar boya ile spiral, daire, zikzak, dalgalı çizgiler ve çaprazlardan oluşan geometrik motifler basit bir şekilde uygulanmıştır (G. 22, Tablo 7, G. 61, G. 62, G. 43). Gürcistan Milletler Müzesi’ndeki 12.-13. yüzyıla ait sırsız astar boyalı seramiklerde de Şavşat örneklerindeki gibi geometrik motifli bezemeler bulunmaktadır³³.

Tablo 7: Astar Bezemeli Kaplar (Çizim: Güler Yılmaz, 2021).

Sırsız seramiklerde astar boyamanın yanı sıra kabartma ve kazıma teknikleri de görülmektedir. Çömleklerin gövde kısmında kabartma tekniğiyle düzgün olmayan dairelerden oluşan geometrik düzenleme yer alır (G. 39). Küplerin kapak ve kulplarının yüzeyine kazıma tekniği ile dalgalı, düz, çapraz çizgiler ve küçük noktalardan oluşan geometrik motifler işlenmiştir (G. 17, G. 18, G. 19, G. 52). Sırsız seramiklerin dibinde, ayak içlerinde kazıma tekniği ile yapılmış usta işareti-monogram olabileceğini düşündüğümüz motifler de yer almaktadır. Büyük olasılıkla kazıma kalın ve sivri uçlu bir aletle oluşturulmuştur. Ele alınan örneklerde dokuz farklı işarete rastlanılmıştır. İşaretlerin birbirinden farklı olması, seramiklerin farklı ustalar veya atölyeler tarafından yapılmış olabileceğini de göstermektedir.

Bizans döneminde özellikle sırlı kâse, tabak ve meyve kaplarının dış veya iç yüzeylerine işlenmiş monogramlar çokça görülmektedir. En fazla kâse türündeki kaplarda görülmekle beraber daha çok kâselerin iç yüzeylerinde dipte veya dış yüzeylerinde kâide içine işlenmiştir. Bu monogramların imparatorluğa ait soylu, zengin kişilerin kendi kullanımları için sipariş verdiği düşünüldüğü gibi kapların üretildiği atölyelere veya çömlekçilere ait marka, işaret veya isim kısaltmaları oldukları yönünde farklı görüşler mevcuttur³⁴. Ancak sıradan halkın yaşadığı bölgelerdeki günlük kullanım kaplarında

33 Bakhtadze, *Ceramics In Medieval Georgia*, 104.

34 Lale Doğer, “Bizans Sırlı Seramiklerinde Monogramlar,” *Antika, Dekorasyon ve Sanat Dergisi* 36 (1996), 122.

da görülmesi, monogramlı kapların imparatorluğa ait olma fikrini zayıflatmaktadır. Nitekim Ch. Morgan bu işaretlerin marka olduğunu, çömlekçiye veya atölye sahibine ait olabileceğini belirtmektedir³⁵. Ayrıca çömlekçi damgasının özellikle kaide altında yer almış olması da bu düşüncüyü destekler niteliktedir³⁶. Bu çalışma kapsamında ele alınan kapların kaideleri altında monogram bulunmaktadır. Söz konusu monogramlı örneklerin kaba, düzgün işlenmemiş bir yüzeye sahip olması ve tür çeşitlenmesinin olmaması bu kapların kalede yaşayan insanlar için üretildiğini ve usta veya atölye işareti olduğunu düşündürmektedir (**G. 10**). Şavşat Kalesi gibi küçük bir kalede bu kadar çok ustanın varlığı pek mümkün görülmemektedir. Ancak bu monogramlar kapların birbirine karışmaması için veya kapları satın alan ve kullanan kişilere kolaylık sağlaması adına düzenlenmiş özel işaretler olabileceği gibi sadece süsleme oluşturmak amacıyla da işlenmiş olabilir. Monogramların sadece kâselerde yer alması yine dikkat çekici bir durumdur (**G. 8, Tablo 8**). Nitekim buluntu gruplarından da sayısal olarak en fazla olan kâselerdir. Şavşat sırsız örneklerinde hiç iki harf kombinasyonu yer almamasına rağmen önceki yıllara ait buluntulardan bir sırlı kabın iç yüzeyinde “Z” ve “P” harflerinden oluşan monogram bulunmaktadır (**G. 63**).

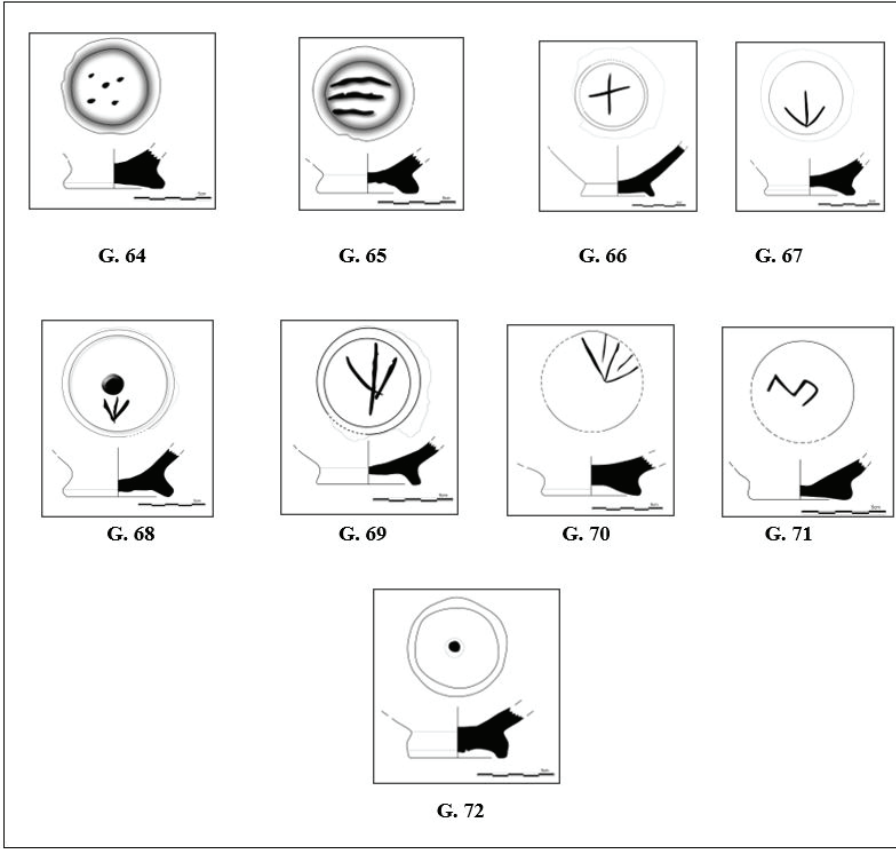

G. 63: Sırlı Kâse Dip Parçası (Şavşat Kazısı Arşivi)

Sırsız seramik diplerinde görülen monogramlar, haç motifi (**Tablo 8, G. 66**) yoğunluğu oluşturmakla beraber ince dal benzeri motif (**Tablo 8, G. 70**), asma haç (**Tablo 8, G. 69**), ok ucu (**Tablo 8, G. 67, G. 68**), beşli benek (**Tablo 8, G. 64**), üçlü yatay çizgiler (**Tablo 8, G. 65**), Gürcüce “V” harfi (**Tablo 8, G. 71**) ve daire motifi şeklindedir (**Tablo 8, G. 72**).

35 Charles H. Morgan, *Corinth Volume XI The Byzantine Pottery* (Athens: The American School of Classical Studies, 1942), 59-60, 134.

36 Henry Wallis, *Byzantine Ceramic Art* (London: Bernard Quaritch 11 Grafton Street, 1907), 26.

Tablo 8: Monogram Çeşitleri (Çizim: Güler Yılmaz, 2021)

Şavşat seramiklerindeki monogramlardan asma haç motifi Gürcistan'da Hristiyanlığı yayan Azize Nino'nun Haçı olarak adlandırılmaktadır. Orta Çağ dönemine ait Gürcistan'daki çeşitli kiliselerde bulunan seramik ve mezar taşlarının üzerinde de Azize Nino'nun Haçı yer almaktadır³⁷.

Bizans seramiğinde çok fazla görülen monogram nadir de olsa İslami dönem sırlı seramiklerinde de usta işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu dönemine ait bir matara örneğinin dış yüzeyinde ok ucu motifi görülmektedir³⁸. Nitekim Bizans dönemi Zeuksippus tipi sırlı kâselerde de usta işaretlerine rastlanılmıştır³⁹. Bu örnekler 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Şavşat'taki monogramlı seramiklerin bazısının ayak biçimleri de Zeuksippus seramiklerinin karakteristik düzgün yay biçimine ben-

37 Khoshtaria, Natsvlshvili ve Tumanishvili, *Master Builders In Medieval Georgia*, 200.

38 Sevinç Gök Gürhan, "Akşehir Taş Medrese Müzesi'ndeki Türk Dönemi Seramikleri (2000-2001 Ant Meydan'da Yapılan Kurtarma Kazısı Seramikleri)" (Doktora Tezi, İzmir Ege Üniversitesi, 2007), 247.

39 Miriam Avissar ve Edna J. Stern, *Pottery Of The Crusader, Ayyubid and Mamluk Periods In Israel* (Israel: Jerusalem, 2005), 51.

zemektedir. Ayrıca özellikle Bizans sırlı kâselerinin dip kısmına işlenmiş haç, asma haç ve ok ucu motifiyle benzerlikler, dönemin Bizans seramikleriyle etkileşimlerini yansıtmaktadır⁴⁰. Ayrıca İznik'teki Zeuksippus tipi sırlı seramiklerin iç yüzeyinde de değişik monogramlar bulunmaktadır⁴¹. Fakat monogram bakımından en fazla Kırım-Khersonesos'ta 12.-13. yüzyıla ait örneklerle benzerlikler söz konusudur⁴². Sırlı, sırsız seramiklerin iç veya dış yüzeyinde görülen monogramlar, Anadolu'da gerek antik gerekse Orta Çağ dönemine ait yapılarda da taşçı işaretleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Orhun ve Yenisey alfabesinde görülen ok ucu işareti ile benzerlikler söz konusudur. Selçuklu ve Beylikler dönemine ait Kayseri, Niğde Avanos, Aksaray, Ahlat ve Erzurum gibi çeşitli illerdeki yapılarda ok ucu işareti rastlanılmıştır. Aynı zamanda ok ucu Kırık'ların damgası olarak da bilinmektedir⁴³. Ayrıca Novy Svet Körfezi'ndeki gemi enkazında da XIII. yüzyıla ait sırlı seramiklerde haç işareti ve ok ucu motifleri görülmektedir⁴⁴.

G. 73: Hamur Rulosu (Şavşat Kazısı Arşivi).

G. 74: Cürüflaşmış Parça (Şavşat Kazısı Arşivi).

Sonuç

Bu çalışma kapsamında ele alınan Şavşat Kalesi'ndeki sırsız seramikler estetik ve sanat kaygısından ziyade günlük yaşamı idame etmesi için ihtiyaçlara yönelik üretilmiş ve kullanılmış kaplardır. Kazı çalışmalarında bulunmuş olan hamur rulosu ve cüruf parçaları, kalede seramik üretiminin yapıldığını göstermektedir (G. 73, G. 74). Diğer yandan dördüncü kulede bulunmuş olan dairesel planda küllü ocak/fırın kalın-

40 Avissar ve Stern, *Pottery Of The Crusader, Ayyubid and Mamluk Periods In Israel*, 154.

41 Lale Doğer, "Kuşadası, Kadıkalesi (Anaia) Kazısı 2003 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuları," *Sanat Tarihi Dergisi* XIV-1 (2005), 111, 129; Nurşen Özkul Fındık, *İznik Sırlı Seramikleri Roma Tiyatrosu Kazısı (1980-1995)* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2014), 110, 111, 162, 168.

42 Yakobson, *Keramika i Keramicheskae Proizvodstvo Serdnevekovoj Tavriki Céramique Et Production De Céramique en Crimée au Moyen Age*, 150, 151.

43 Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri," *Türk Etnografya Dergisi* XVII (1982), 86, 87.

44 S. Yona Waksman, Irina Teslenko, "'Novy Svet Ware', An Exceptional Cargo Of Glazed Wares From A 13th-Century Shipwreck Near Sudak (Crimea, Ukraine) Morphological Typology And Laboratory Investigations," *The International Journal Of Nautical Archaeology* 39-2 (2010), 362, 364, 366.

tıları ve yanık tuğla parçaları, burada pişirme işleminin yapılmış olabileceğini hatta açığa çıkarılan tandırın da bu üretimin bir parçası olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca kapların yüzeylerinin yer yer yanık olması ve hamurlarında görülen tonlamalar, oksijenin eşit bir şekilde dağılmadığını da göstermektedir. Kazı çalışmalarında üretime dair bu sınırlı ipuçları dışında fırın teknolojisine dair herhangi bir veriye -üçayak, silindir, tabla gibi fırın malzemelerine- ulaşılamamıştır. Bu durum kalede ele geçen sırsız seramiklerin hâlâ Anadolu'da bazı bölgelerdeki çömlek üretiminde karşılaştığımız gibi açık fırınlarda pişirildiğini destekler niteliktedir.

G. 4'teki 25 numaralı ocak/şömineli mekân ile 26 numaralı mekânda toplam 6299 seramik ele geçmiştir. Sırsız kaplar çoğunluğu oluşturmakla beraber farklı kap türlerine ait olduğu anlaşılan örnekler de tespit edilmiştir. Ancak sayısal verinin bu kadar çok olduğu bir alanda aynı kap formunun defalarca tekrar etmesi oldukça ilginçtir.

Kaledeki seramik kaplarda koyu renk hamurların yanı sıra sarı, gri ve krem gibi açık renkli hamurlar da görülmektedir. Açık renk hamurlarda ince cidar, koyu renk hamurlarda ise kalın cidarlar dikkat çekmektedir. Bu alanda iki farklı hamur dokusunun ve yapısının olması, yerel ve ithal olmak üzere iki farklı seramik grubunun varlığının da göstergesidir. Kaba, çok katkılı ve koyu hamurlu olanlar yerel; düzgün yüzeyli, açık renk hamurlu buluntular -kaliteli işçiliği ve pişirimi ile diğerlerinden farklı olup- ithal olarak bölgeye gelmiştir. Şavşat Kalesi'ndeki kaplar, yaptığımız karşılaştırmalar ve değerlendirmeler neticesinde, büyük olasılıkla Karadeniz kıyı ticaretiyle Gürcistan'dan getirilmiş olmalıdır. Orta Çağ'da kırsal bir bölgede olan Şavşat Kalesi, kapalı bir havzada bulunmasına rağmen Gürcistan'ın Ahıska bölgesiyle kara yolu ulaşımı vardır. Bunun yanı sıra önemli limana sahip olan Batum ile de ticari bağlantısı bulunmaktadır. Özellikle Batum'un bölgeyle doğrudan sosyokültürel ve ticari açıdan ileri seviyede bağlantısı ve Bizans ile mezhepsel yakınlık içinde olması, ithal kapların hediye veya ticari malzeme olarak Şavşat Kalesi'ne getirilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Gözlerden uzak, oldukça sarp bölgede yer alan kalede yapılan kazılar sonucu ele geçen seramiklerin tamamen işlevselliğe yönelik oldukları gözlemlenmektedir. Sağlam olarak bulunan büyük küpler (pitos) ise toprak altında gömülü olduklarından sağlam olarak çıkarılması mümkün olamayacağı düşüncesiyle kapakları ile birlikte olduğu gibi terk edilmiş ve içlerinde herhangi bir malzeme tespit edilememiştir.

Kalede en fazla kâse türü seramik kaplar tüm ya da fragmanlar hâlinde ele geçirilmiştir. Tabak formunda parçaların bulunmaması ve kâselerin bu kadar yoğun ele geçmesi, özellikle yarı küresel gövdeli olanların şarap içmede kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Kazılarda maşrapa ve bardak parçasının çok az ele geçmesi de bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Ya da yemek kültürüyle bağlantılı olarak sulu yemekler için bu derin kapların kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Kalede açığa çıkarılan şarap üretim atölyesinde üretilen şarapların depolandığı, dinlendirildiği büyük küpler (pitos) yine tüm ya da tüme yakın biçimde ele geçmiştir. Bunlarda şarap dışında tahıl ürünleri de depolanmış olabilir. Küplerin burada mı başka bir merkezde mi üretildiği net anlaşılmamakla birlikte aynı alanda ve aynı renkte hamur rulosunun bulunmuş olması ve diğer yerli seramiklerle de benzer hamur yapısı, üretimin kalede olduğuna güçlü bir kanıt oluşturmaktadır. Bilindiği gibi kaleler her türlü saldırıya/olumsuz koşullara karşı hazırlıklı olunması gereken savunma yapılarıdır. Özellikle zor zamanlarda (düşman saldırısı, kuşatma, kıtlık gibi) daha uzun dayanabilmek için birçok mekânın depolama alanı olarak kullanıldığı, yapılan kazılarda net olarak ortaya çıkmıştır. Şavşat Kalesi'nde kiler olarak nitelendirilen mekânlarda büyük küpler, kalenin orta kısmındaki bazı mekânlarda ise daha küçük küpler toprağa gömülü olarak ele geçmiştir. Bu depolama küplerinin ağızlarının yassı büyük taşlarla ya da yuvarlak seramik plaka şeklindeki kapaklarla örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak kalede bulunan sırsız seramiklerin kalenin mimari dokusuyla olan uyumu dikkati çekmekte ve örneklerin bazıları dönemsel üslubu yansıtmış olması bakımından da önem arz etmektedir. Ayrıca eserlerin dönemin Anadolu'da hâkim gücü olan Selçuklu seramiklerinden çok Bizans seramiği ile benzerlik göstermesinde, ortak Hristiyanlık inancının etkili olduğu yadsınamayacak gerçeklerdendir. Bu çalışma kapsamında ele alınan örnekler, yapılan karşılaştırmalardan yola çıkarak 13.-15. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Kâselerdeki monogramların Anadolu'daki 12.-14. yüzyıl mimari örneklerinde de görülmesi, bölgeler ve kültürler arası etkileşimin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Şavşat'ta yerel, kendine özgü sırsız seramik üretiminin ve kullanımının olmasının yanı sıra, Şavşat ustalarının dönemin Anadolu'sunun içinde ve dışındaki çevre kültürlerin sanatlarını -seramik bağlamında- takip ettiklerini de ortaya koymaktadır. Aynı zamanda kaledeki yaşamın 19. yüzyıla kadar devam etmesinden dolayı bu kapların bir kısmı özellikle formları fazla değişime uğramadan (küp, pileki, lazımlık, testi, çömlek) sonraki Türk döneminde de üreilmeye ve kullanılmaya devam etmiştir. Göçler, savaşlar ve benzeri durumlar göz önünde bulundurulduğunda, kültür ve sanat alanındaki etkileşimlerin kaçınılmazlığı Şavşat Kalesi'nde de net olarak görülebilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Alyadinova, D. Yu, Iryna Teslenko ve V. V. Mayko. "Keramik iz Raskopok Zolnika Osmanskogo Perioda v Portovoy Chasti Sugdei (Po Materialam Issledovaniy 2010 g.)." *Arkheologicheskii Almanakh* 33: Drevnyaya i Srednevekovaya Tavrika (2015): 482-511.
- Avissar, Miriam ve Edna J. Stern. *Pottery Of The Crusader, Ayyubid and Mamluk Periods In Israel*. Israel: Jerusalem, 2005.
- Aytekin, Osman. "Şavşat (Satle) Kalesi 2007 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışması." *30. Kazı Sonuçları Toplantısı (26-30 Mayıs 2008, Ankara)*, c. 2 (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 61-70.
- Aytekin, Osman. *Taşların Hikâyesi 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*. Ankara: İlsan Matbaacılık, 2018.
- Bakhtadze, Nodar. *Ceramics In Medieval Georgia*. Bakur: Sulakauri Yayın, 2013.
- Bittel, Kurt. "Artvin'de Bulunan Tunçtan Mamul Asarı Atika." *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi* I (1933): 150-156.
- Bocharov, Sergey, Andrey Maslovski ve Nikita Ludin. "The Impact of Ceramic Imports on Ceramic Manufacturing in the Cities of the North-Eastern Black Sea Region in the Late XIII-XIV Centuries." *XIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics 2*. Ankara: Vekam Yayınevi, 2017, 117-125.
- Brosset, Marie Félicité. *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*. Çev. Hrand D. Andreasyon. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Çayırdağ, Mehmet. "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri." *Türk Etnografya Dergisi* XVII (1982): 79-108.
- Doğer, Lale. "Bizans Sırlı Seramiklerinde Monogramlar." *Antika, Dekorasyon ve Sanat Dergisi* 36 (1996): 122-124.
- Doğer, Lale. "Kuşadası, Kadıkalesi (Anaia) Kazısı 2003 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuları." *Sanat Tarihi Dergisi* XIV-1 (2005): 105-133.
- Edwards, Robert W. "The Fortifications of Artvin: A Second Preliminary Report on The Marchlands of Northeast Turkey." *Dumbarton Oaks Papers* 40 (1986): 162-182.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2*. Çev. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Gümüş, Nebi. "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)." *Osmanlı* I (1999): 326-335.
- Gürhan Gök, Sevinç. "Akşehir Taş Medrese Müzesi'ndeki Türk Dönemi Seramikleri (2000 2001 Anıt Meydan'da Yapılan Kurtarma Kazısı Seramikleri)." Doktora Tezi, İzmir Ege Üniversitesi, 2007.
- Haldon, John. *Bizans Tarihi Atlası*. Çev. Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Kılıç, Orhan. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Teşkilatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1997.
- Koleva, Romyana. "Pottery From A Middle Byzantine Period Settlement Near Zlatna Livada," *XIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics*. Ankara: Vekam Yayınevi, 2017, 429-432.
- Köroğlu, Kemalettin. *1995 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1997.

- Mamuladze, Shota, Lasha Aslanishvili ve Kakhaber Kamadadze. *Gonio-Apsarus*. Batumi: Cultural Heritage Preservation Agency of Ajara, 2019.
- Mcnicoll, Anthony. *Taşkun Kale: Keban Rescue Excavations Eastern Anatolia*. Ankara: British Archaeological Reports, 1983.
- Mitchell, Stephen. *Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia I. The Hellenistic, Roman and Islamic Site*. England: Oxford, 1980.
- Morgan, H. Charles. *Corinth Volume XI The Byzantine Pottery*. Athens: The American School of Classical Studies, 1942.
- Özkul Fındık, Nurşen ve Zerrin Köşklü. “Gümüşhane/Dölek Köyünde Çömlekçilik.” *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 31 (2013): 51-67.
- Özkul Fındık, Nurşen. *İznik Sırlı Seramikleri Roma Tiyatrosu Kazısı (1980-1995)*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2014.
- Özkul Fındık, Nurşen. “Kemah Kalesi Seramik Buluntuları.” *Erzincan Kemah Kalesi Kazıları*. Erzincan: Erzincan Valiliği Kültür Yayınları, 2020, 225-251.
- Teslenko, Iryna. “Crimean Local Glazed Pottery of The 15th Century.” *Actas Do X Congresso Internacional A Cerâmica Medieval No Mediterrâneo. Silves – Mértola* (2015): 928-933.
- Teslenko, Iryna. “Pottery From Castle Funa (Crimea).” *Studia In Honorem Professoris Borisi Borisov* 2 (Veliko Turnovo: IVIS, 2016), 641-654.
- Teslenko, Iryna. “Virobnitstvo Poliv’yanogo Posudu v Krimu za Çasiv Ulug Ulusu.” *Arheologiya i Davnya Istoriya Ukrayini* 4 (29) (2018): 7-83.
- Teslenko, Iryna. *Ceramics of Crimea of the 15th century*. Kyiv: Institute of Archeology National Academy of Sciences of Ukraine, 2021.
- Türker Çaylak, Ayşe. “A Byzantine Settlement in Kalabaklı Valley in The Hellespontus.” *Höyük* 5 (2014), 53-94.
- Veronique, François. “Les Ateliers De Céramique Byzantine De Nicée/Iznik Et Leur Production (X Edébut XIVE Siécle).” *Bulletin De Correspondance Hellénique* (1997): 411-442.
- Waksman, S. Yona ve Irnya Teslenko. “ ‘Novy Svet Ware’, An Exceptional Cargo Of Glazed Wares From A 13th-Century Shipwreck Near Sudak (Crimea, Ukraine): Morphological Typology And Laboratory Investigations.” *The International Journal of Nautical Archaeology* 39/2 (2010): 357-375.
- Wallis, Henry. *Byzantine Ceramic Art*. London: Bernard Quaritch 11 Grafton Street, 1907.
- Yakobson, Anatoly Leopoldavich. *Keramika i Keramicheskæ Proizvodstuo Serdnevekovoj Tavriki Céramique Et Production De Céramique en Crimée au Moyen Age* (en Russe). Leningrad: Vestiging, 1979.
- Yıldıztekin, Mürvet. “Kubad-Abad Sarayı Kazılarında Ele Geçen Sırsız Seramik Buluntular (1982-1990).” Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2006.

EKLER

Ek 1: Seramiklerin Genel Özellikleri (Güler Yılmaz, 2021)		
Görsel No:	Hamur No:	Açıklama
24	7.5YR 4/4	Kâse, Ağız çapı: 14 cm, Dip çapı: 7 cm, Yükseklik: 8.7 cm, bezemesiz
25	2.5YR 6/8 2.5YR 4/1	Kâse, Ağız çapı: 14.4 cm, Dip çapı: 6 cm, Yükseklik: 5.8 cm, bezemesiz
26	5YR 5/6	Kâse, Ağız çapı: 12 cm, Dip çapı: 6.6 cm, Yükseklik: 7.5 cm, bezemesiz
27	2.5YR 4/1 2.5YR 6/4	Kâse, Ağız çapı: 13 cm, Dip çapı: 6 cm, Yükseklik: 8.2 cm, bezemesiz
28	7.5YR 5/4 7.5YR 4/1	Kâse, Ağız çapı: 14 cm, Dip çapı: 6.5 cm, Yükseklik: 7.7 cm, bezemesiz
29	7.5YR 4/2	Kâse, Ağız çapı: 14.4 cm, Dip çapı: 6.8 cm, Yükseklik: 6.8 cm, bezemesiz
30	7.5YR 4/3 7.5YR 2.5/1	Kâse, Ağız çapı: 14.8 cm, Dip çapı: 5.4 cm, Yükseklik: 6.4 cm, bezemesiz
31	7.5YR 4/2	Kâse, Ağız çapı: 15.2 cm, Dip çapı: 7 cm, Yükseklik: 11.4 cm, bezemesiz
32	5YR 5/6	Kâse, Ağız çapı: 11.2 cm, Dip çapı: 6.4 cm, Yükseklik: 7 cm, bezemesiz
33	7.5YR 5/3	Kâse, Ağız çapı: 13 cm, Dip çapı: 5.8 cm, Yükseklik: 6.9 cm, bezemesiz
34	5YR 5/1 5YR 5/4	Kâse, Ağız çapı: 12 cm, Dip çapı: 6.4 cm, Yükseklik: 7.7 cm, bezemesiz
35	2.5YR 5/4 2.5YR 2.5/1	Çömlek, Ağız çapı: 14.6 cm, Dip çapı: 12 cm, Yükseklik: 13.5 cm, bezemesiz
36	10YR 7/6	Çömlek, Ağız çapı: 14 cm, Dip çapı: -- cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz
37	5YR 5/6	Çömlek, Ağız çapı: 11 cm, Dip çapı: -- cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz
38	2.5Y 7/2	Çömlek, Ağız çapı: 12 cm, Dip çapı: -- cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz
39	5YR 5/6	Çömlek Gövde Parçası, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: -- cm, Yükseklik: -- cm, dış yüzeyinde düzgün olmayan ovalardan oluşan geometrik düzenleme var.
40	5YR 5/6	Çömlek, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 7.5 cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz
41	7.5YR 4/6	Ekmek tepsisi, Ağız çapı: 30 cm, Dip çapı: 16.4 cm, Yükseklik: 6.8 cm, bezemesiz
43	10YR 8/3 10YR 8/1	Küçük kulplu kâse, Ağız çapı: 8 cm, Dip çapı: -- cm, Yükseklik: -- cm, zikzaklar ve spirallerden oluşan geometrik bezemeli.
44	10YR 7/4	Maşrapa, Ağız çapı: 7 cm, Dip çapı: 5.4cm, Yükseklik: 6.5 cm, ağız kenarı dilimli.

45	5YR 5/6	Maşrapa, Ağız çapı: 6 cm, Dip çapı: --cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz.
46	5YR 6/4	Testi, Ağız çapı: 8 cm, Dip çapı:-- cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz.
47	5YR 3/2 5YR 5/4	Testi, Ağız çapı: 6.6 cm, Dip çapı:-- cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz.
48	7.5YR 6/6	Testi, Ağız çapı: 2.6 cm, Dip çapı:-- cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz.
49	2.5YR 6/8	Süzgeçli Testi, Ağız çapı: 6.4 cm, Dip çapı:-- cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz.
50	10R 5/6 10R 5/1	Testi, Ağız çapı: 5 cm, Dip çapı:-- cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz.
51	7.5YR 3/2	Küp, Ağız çapı: 18 cm, Dip çapı: --cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz
52	10YR 6/3	Küp, Ağız çapı: 30 cm, Dip çapı: --cm, Yükseklik: -- cm, ağız kenarı ve gövde dalgalı ve dikey çizgilerden oluşan geometrik bezemeli.
53	5YR 5/8	Küp, Ağız çapı: --cm, Dip çapı: 13 cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz.
54	5YR 5/6 5YR 5/1	Küp, Ağız çapı: --cm, Dip çapı: 10 cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz.
55	10YR 4/3 5YR 5/6	Küp, Ağız çapı: --cm, Dip çapı: 9 cm, Yükseklik: -- cm, bezemesiz.
57	10R 5/8 10R 3/1	Kapak, Gövde çapı: 13.4 cm, Tutamak çapı: 2 cm, bezemesiz
58	2.5YR 4/4 2.5YR 2.5/1	Kapak, Gövde çapı: 8.6 cm, Tutamak çapı: 1 cm, bezemesiz
59	2.5YR 2.5/1	Kapak, Gövde çapı: 14 cm, Tutamak çapı: 5 cm, bezemesiz
60	5YR 5/6	Lazımlık, Ağız çapı: 17.3 cm, Dip çapı: 7 cm, Yükseklik: 19.4 cm, bezemesiz.
61	5YR 7/4	Kâse ağız kenarı, Ağız çapı: 12 cm, Dip çapı: -- cm, Yükseklik: -- cm, iç yüzeyinde kuşak içerisinde dalgalı çizgilerden oluşan geometrik bezeme yer alır.
62	7.5YR 7/3	Testi gövde parçası, dış yüzeyinde içerisinde beneklerin olduğu dikey şeritlerden oluşan geometrik bir düzenleme yer alır.
64	5YR 4/3	Kâse, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 6.4 cm, Yükseklik: -- cm, beşli beneklerden oluşan usta işareti bezemeli.
65	5YR 5/4 5YR 5/1	Kâse, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 6.4 cm, Yükseklik: -- cm, üçlü yatay çizgili monogram.
66	2.5YR 4/4 2.5YR 3/1	Kâse, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 7 cm, Yükseklik: -- cm, haç motifli monogram.
67	2.5YR 6/8	Kâse, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 7.8 cm, Yükseklik: -- cm, ok ucu ve üzerinde daire motifinin bulunduğu monogram.
68	7.5YR 6/6 7.5YR 3/2	Kâse, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 7.4 cm, Yükseklik: -- cm, ok uçlu monogram.

69	7.5YR 3/2	Kâse, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 6.4 cm, Yükseklik: -- cm, asma dallı haç monogram.
70	10R 4/4	Kâse, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 6.8 cm, Yükseklik: -- cm, ok uçlu monogram.
71	7.5YR 3/2	Kâse, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 6 cm, Yükseklik: -- cm, Gürcüce "e" harfli monogram.
72	10R 3/1 10R 4/6	Kâse, Ağız çapı: -- cm, Dip çapı: 6.4 cm, Yükseklik: -- cm, daire motifli monogram.

